

KO'P O'LCHOVLI MATEMATIKA VA FIZIKA TENGLAMALARI UCHUN NOKORREKT CHEGARAVIY MASALANI REGULARLASHTIRISH

Andijon davlat universiteti talabasi

Muhammademinov Alijon Azizjon o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz tayin bir masala olib uni kvaziteskari usul bilan issiqlik tarqalish tenglamasiga qo'yilgan teskari Koshi masalasini regulyarizatsiyasi bilan tanishamiz. Ayni vaqtda nokorrekt va teskari qo'yilgan masalalar fani bo'yicha regulyarizatsiyalash mavzusini uchun yaxshi yechim bo'lib xizmat qiladi. Teskari qo'yilgan masalalar qo'yiladigan qo'yiladigan shartlarni qanoatlantirmasligini hisobga olgan holda yechimga boshqacharoq yondashish kerak bo'ladi

Kalit so'zlar: kvaziteskari usul, Koshi masalasi, Furrye koeffitsienti, issiqlik tarqalish tenglamasi, regulyarizatsiya.

$Q = (-1 < x < 1) \times (0, T)$ sohada quydagi tenglamani qaraymiz:

$$\text{sign}(x)u_t(x,t)=u_{tt}(x,t). \quad (1)$$

(1) - chi tenglamani $Q(x \neq 0)$ da quydagi

a) boshlang'ich

$$u(x,0) = f(x), \quad -1 \leq x \leq 1;$$

b) chegaraviy

$$U(-1,t)=u(1,t)=0, \quad 0 \leq t \leq T;$$

c) $u(-0,t)=u(+0,t)$, $u_z(-0,t)=u_z(+0,t)$, $0 \leq t \leq T$.

shartlarni qanoatlantiruvchi yechimlarni toping, bu masala yefchimi mos fazoda yagona va shartli to'g'ridir.

Faraz qilaylik, boshlang'ich berilganlar shundayki bu masalaning yechimi mavjud, uni quydagi ko'rinishda ifodalash mumkin.

$$u(x,t) = \sum_{k=1}^{\infty} u_k^+(t)\varphi_k^+(x) + \sum_{k=1}^{\infty} u_k^-(t)\varphi_k^-(x) \quad (2)$$

bu yerda

$$u_k^+ = \exp(\lambda_k^+ t)f_k^+, u_k^- = \exp(\lambda_k^- t)f_k^- ;$$

$$f_k^\pm = - \int_{-1}^1 \text{sign}(x) f(x) \varphi_k^\pm(x) dx, \quad k = 1, 2, \dots,$$

$$\varphi_k^\pm = \begin{cases} \text{sh} \sqrt{\lambda_i^\pm} \sin \sqrt{\lambda_i^\pm} (1-x), & \text{agarda } 0 \leq x \leq 1 \text{ bo'sa;} \\ \sin \sqrt{\lambda_i^\pm} \text{sh} \sqrt{\lambda_i^\pm} (1-x), & \text{agarda } -1 \leq x \leq 0 \text{ bo'sa;} \end{cases} \quad (3)$$

$$\pm \lambda_i^\pm = \mu_i^2, \quad i = 1, 2, \dots,$$

μ lar esa

$$\text{tg} \mu + \text{th} \mu = 0$$

tenglamaning musat ildizlari.

$(u, v) = \int_{-1}^1 uv dx$ bilan $L_i(-1, 1)$ dagi skalar ko'paytmani belgilasak, u holda $\|u\|^2 = (u, u)$. (3) kelib chiqadiki xos funksiyalar uchun quydagi o'rinli

$$(\text{sign}(x) \varphi_i^+, \varphi_j^-) = 0, \quad \forall i, j;$$

$$(\text{sign}(x) \varphi_i^\pm, \varphi_j^\pm) = \pm \delta_{ij},$$

$$\delta_{ij} = \begin{cases} 1, & i = j \\ 0, & i \neq j \end{cases}$$

$P^\pm$ bilan quydagicha aniqlangan spektral proektorlarni belgilaymiz

$$P^\pm \varphi = \sum_{i=1}^{\infty} (\text{sign}(x) \varphi, \varphi_i^\pm) \varphi_i^\pm$$

U holda

$$(P^+ - P^-) \varphi = \varphi, \quad (\text{sign}(x) (P^+ - P^-) \varphi, \varphi) = \|\varphi\|_0^2,$$

$$(\text{sign}(x) P^\pm \varphi, \psi) = (\text{sign}(x) \varphi, P^\pm \psi), \quad \forall \varphi, \psi \in H_0 = L_2(-1, 1),$$

$$\|\varphi\|_0^2 = \sum_{k=1}^{\infty} \{ |\text{sign}(x) \varphi, \varphi_k^+|^2 + |\text{sign}(x) \varphi, \varphi_k^-|^2 \}.$$

Quydagicha aniqlangan

$$B_n f(x) = \sum_{k=1}^n (u_k^+ \varphi_k^+ + u_k^- \varphi_k^-). \quad (4)$$

butun sonli paramtrga bog'liq bo'lgan B_n operatorlar oilsini qaraymiz. Agar $u(x, t)$ va $f(x)$ funksiyalarni $L_2(-1, 1)$ Gilbert fazosining elementlari sifatida qarajak, B_n

operatorlar oilasi bizning boshalang'ich masalamizga nisbatan regulyarlashtiruvchi oila bo'ladi.

Xaqiqatan bu $f_k^\pm$ koeffitsentlarining va chekli yig'indi uzluksizligidan B_n ning uzluksizligi kelib chiqadi. $B_n f(x)$ ketma-ketlikning $u(x,t)$ yaqinlashishi yechimning (2) ko'rinishidan va berilgan qatorning $H_0 = L_2(-1,1)$ fazoda yaqinlashishdan kelib chiqadi.

Endi taqribiy berilganlar bo'yicha taqribiy yechimning effektivlik bahosini topamiz. Bunda qaralyotgan boshalang'ich masala Tixinov bo'yicha korrekt bo'lsin va korrektilik to'plamini quyidagicha aniqlaymiz.

$$M = \{u: \|u(x, T)\|_0 \leq M\}. \quad (5)$$

Faraz qilaylik

$$\|f - f_\varepsilon\|_0 \leq \varepsilon \quad (6)$$

bo'lsin.

U holda

$\|B_n\| = \exp(\lambda_n^\pm t)$ (2),(4),(5) shunday bo'ladi.

$$\|B_n f(x) - u(x, t)\|_0^2 = \sum_{k=n+1}^{\infty} (\exp(2\lambda_k^+ t) f_k^{+2} + \exp(2\lambda_k^- t) f_k^{-2}) = \phi_{1n}(t) + \phi_{2n}(t),$$

$$\sum_{k=1}^{\infty} (\exp(2\lambda_k^+ T) f_k^{+2} + \exp(2\lambda_k^- T) f_k^{-2}) \leq M^2$$

kelib chiqadi. $\phi_{1n}(t)$ funksiyani $\sum_{k=1}^{\infty} (\exp(2\lambda_k^+ T) f_k^{+2} \leq M^2)$ shaklda baholaymiz.

Agar f_k^+ koeffitsentlar quyidagicha bo'lsa,

$$f_k^+ = 0, \quad k \neq n+1,$$

$$f_{n+1}^+ = \exp(-\lambda_{n+1}^+ T) M.$$

u holda $\phi_{1n}(t)$ oxirgi shart ostida o'zining maksimal qiymatiga erishadi. Shunday qilib,

$$\phi_{1n}(t) \leq \exp(-2(T-t)\lambda_{n+1}^+) M^2.$$

$\phi_{2n}(t)$ uchun esa

$$\phi_{2n}(t) = \sum_{k=n+1}^{\infty} (\exp(2\lambda_k^- t) f_k^{-2}) \leq \sum_{k=n+1}^{\infty} f_k^{-2} = v^2(N).$$

baho o‘rinli bo‘ladi, bu yerda f uchun mos qatrnig yaqinlashishi $N \rightarrow 0$ da va $v \rightarrow 0$ kelib chiqadi. $\varphi_{1n}(t)$ va $\varphi_{2n}(t)$ uchun jamlab va (6) ni e‘tiborga olib topamiz.

$$\|u(x, t) - B_n f_\varepsilon(x)\|_0 \leq \|u(x, t) - B_n f(x)\|_0 + \|B_n(x) - B_n f_\varepsilon(x)\|_0 \leq e^{\lambda_n^+ t} \varepsilon + \text{Mexp}(-\lambda_{n+1}^+(T - t)) + v(n).$$

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Isroilov M. “Hisoblash metodlari”, T., "O‘zbekiston", 2003
2. Shoxamidov Sh.Sh. “Amaliy matematika unsurlari”, T., “O‘zbekiston”, 1997
3. Boyzoqov A., Qayumov Sh. “Hisoblash matematikasi asoslari”, O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2000.
4. Abduqodirov A.A. “Hisoblash matematikasi va programmalash”, Toshkent. “O‘qituvchi” 1989.
5. Vorob‘eva G.N. i dr. “Praktikum po vichislitel’noy matematike” M. VSh. 1990.
6. Abduhamidov A., Xudoynazarov S. “Hisoblash usullaridan mashqlar va laboratoriya ishlari”, T.1995.
7. Алексеев Е.Р., Чеснокова О.В. Решение задач вычислительной математики в пакетах Mathcad, Matlab, Maple (Самоучитель). – М.: ИТ Пресс, 2006. – 496 с.
8. Амосов А. А., Дубинский Ю. А., Копченова Н. В. Вычислительные методы. - М.: Издательский дом МЭИ, 2008. - 672 с.